

წმინდა გიორგი მთაწმინდელი — ბიზანტიური ჰიმნოგრაფიის მთარგმნელი

ეკა დუღაშვილი

ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის მეცნიერ-თანამშრომელი (საქართველო)

ბიზანტიური ჰიმნოგრაფიის ქართულად თარგმანს ხანგრძლივი ისტორია აქვს. თარგმანების უძველესი ნიმუშები გვხვდება ჯერ კიდევ VII ს-ით დათარიღებულ იერუსალიმურ ლექციონარში (რომელიც V ს-ის იერუსალიმურ საეკლესიო პრაქტიკას ასახავს), შემდგომ — უძველეს იადგარში, X ს-ის¹ დიდ იადგარში, დაბოლოს, ბიზანტიური ჰიმნოგრაფიის თარგმანის ერთგვარი შემაჯამებელი ეტაპის ამსახველ გიორგი მთაწმინდელის მიერ შედგენილ ჰიმნოგრაფიულ-ლიტურგიკულ კრებულებში: თვენში, პარაკლიტონში, მარხვანსა და ზატიკში.

ბიზანტიური სასულიერო პოეზიის ქართული თარგმანების კვლევამ წარმოაჩინა მათთვის დამახასიათებელი თავისებურებები. ჩვენს მოხსენებაში ყველა თავისებურებაზე არ შეეჩერდებით. ყურადღებას შევაჩერებთ მხოლოდ ბერძნულ დედნებთან მთარგმნელისეულ მიმართებაზე.

X ს-ის იადგარის მთარგმნელები ბერძნული ორიგინალის ე. წ. „ტყვეობაში“ არ ექცევიან. მათი მიზანია, ბერძნული ტექსტის შინაარსი გადმოიღონ ადეკვატურად, მაგრამ არა ქართული ენისთვის უცხო და არაბუნებრივი გრამატიკულ-მორფოლოგიური თუ სინტაქსური კონსტრუქციებით, და ამით ტექსტის მაქსიმალური სიზუსტე დაიცვან (მაგ., მიმდობით, უშემასმენლო წინადადებით და ა. შ.). ქართველი მთარგმნელები იმავდროულად ცდილობენ დედნის საზომის — საგალობლის ძლისპირსა და

ტროპარს შორის მარცვალთ რაოდენობის დაცვას. რიგ შემთხვევაში ეს ორივე მიზანი წარმატებულად ხორციელდება, ზოგჯერ კი ერთის დაცვას ეწირება მეორე.

ბიზანტიური ჰიმნოგრაფიის თარგმანის ათონური, ანუ გიორგი მთაწმინდელისეული, ეტაპისთვის ბერძნული დედნისადმი დამოკიდებულება იცვლება (ამის შესახებ მრავალ მკვლევარს აქვს აზრი გამოთქმული)². მის მიერ შედგენილ ჰიმნოგრაფიულ კრებულებზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ გიორგი მთაწმინდელი რიგ შემთხვევებში კრიტიკულად უდგებოდა მის წინანდელ თარგმანებს (მაგ., წმინდა წერილისა და ეგზეგეტური ლიტერატურის თარგმანებს). კერძოდ, თითქმის ყველა არსებულ თარგმანს ადარებდა ბერძნულ დედნებს და ასე უეჭვნოდ თვენში, პარაკლიტონსა თუ ზატიკში და თავადაც თარგმნიდა ხელახლა.

გიორგი მთაწმინდელის, როგორც ბიზანტიური ჰიმნოგრაფიის მთარგმნელის წარმოსაჩენად შევადარეთ საბაწმინდური ჰიმნოგრაფიის ყველაზე გამორჩეული ჰიმნოგრაფების — იოანე დამასკელისა და კოზმა იერუსალიმელის რამდენიმე ჰიმნოგრაფიული კანონის (სათვინ ნაწილიდან) იადგარისეული და თავად გიორგის შედგენილ თვენში არსებული თარგმანები, რამაც გამოკვეთა სამი შემთხვევა:

1) გიორგი მთაწმინდელი იწინებს იადგარის თარგმანს და უცვლელად გადააქვს თვენში,

1. Некелшиде Н. Мериуапимский Канонарь 1917. უძველესი იადგარი. გამოსაცემად მოამზადეს ელ. მეტრეველმა, ც. ჭავჭავაძე და ლ. ხევციანიანი. 1980.

2. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია ტ. I. თბ. 1953, ი. ლოლაშვილი, ათონის ძვითულ ხელნაწერთა სიახლენი. თბ., 1982, ლ. ჯღამბია, გიორგი მთაწმინდელის თვენში. 2009.

2) თარგმანს ასწორებს რამდენიმე ადგილას,

3) ძველ თარგმანებს ხელახლა თარგმნის და, რაც არ იყო თარგმნილი, ისიც გადმოაქვს ქართულად.

საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს:

1) გიორგი მთაწმინდელი მცირედ ასწორებს იადგარის თარგმანს:

ღვთისმშობლის მიძინების კანონი

JW" epiv nefevlh", Parqevne, tw'n apos-

tolwn

oJ dh'mo" oJcoumevno" prov" thvn Soi-wvn ejk peravtwn,

leiourgh'saiv soi th' koufhi'

hjgroivzeto, ajf j hJ" oJ \$uyisto" Qeov"

toi" ejn skovtei

kaiv skia'/ dikaiosvnh" #elamyen

\$hlio".

სიტყვასიტყვით:

ქალწულო, მოციქულთა გუნდი თითქოს ღრუბელმა

მოიყვანა სიონის (მთაზე) ქვეყნის კიდეთაგან

შენი, მსუბუქი ღრუბლის, მსახურებისთვის.

შენ, რომლისგანაც გამობრწყინდა მზე სიმაართლისა ჩრდილსა და სიბნელეში.

ვითარცა გუნდი მოციქულთა

ღრუბელთა ზედა მსხდომარე, უბიწო,

ცისკიდით მოწვეწული დღეს

შემურვად შენდა,

სულ მცირისა მის

ღრუბლისა, ქალწულო, ნათლად გამოუ-

ბრწყინდა

მსხდომარეთა ბნელსა

და აჩრდილთა, მშჰ იგი სიმაართლისაჲ

(**იადგარი**).

შემურვად შენდა შემოკრბა დღეს

ღრუბელთა ზედა მსხდომარე გუნდი მოციქულთაი

სიონს შინა, ქალწულო,

ცისკიდეთაგან ღრუბლისა მის სულ მცირისა,

რომელმან-ევე გამოვიბრწყინევე ჩუენ, მსხდომარეთა ბნელსა

და აჩრდილთა, მზეჲ იგი სიმაართლისაჲ

(**გიორგი მთაწმინდელი, თვენი**)

გარკვეულ სხვაობებს გვიჩვენებს კოზმა იერუსალიმელის ღვთისმშობლის მიძინების, დავით და იაკობის, გრიგოლ ღვთისმეტყველის, მინა მოწამის და იოანე დამასკელის ღვთისმშობლის შობის, ქრისტეშობის კანონთა იადგარი-სეული და გიორგი მთაწმინდელისეული თარგმანები:

Qeiva/ საკვირველითა (იადგარი)

საღმრთოეთა (გიორგი მთაწმინდელი)

Qeopnevstw ღმრთისა (იადგარი)

ღმრთისეულიერთა (გიორგი მთაწმინდელი)

Qeodovcon ღმრთივმეწმინარებელსა (იადგარი) ღმრთისა სადგურსა (გიორგი მთაწმინდელი)

Qeisolvge მღვდელთმოძღუარო (იადგარი) ღმრთისმეტყველო (გიორგი მთაწმინდელი)

jAqlovfore მოწამეო(იადგარი)

მოღუაწეო (გიორგი მთაწმინდელი)

skeuvo" ekloghv" ჭურ პატიოსან (იადგარი) ჭურ რჩეულ (გიორგი მთაწმინდელი)

ejqdeouvrghsa" **განამდიდრენ** (იადგარი)

განაღმრთენი (გიორგი მთაწმინდელი)

fwtofaneiv" evjtuccon **გამოუწნდა** (იადგარი)

გამოუბრწყინდა (გიორგი მთაწმინდელი) fuvlatte დაიტევე (**იადგარი**)

დაიცვე (**გიორგი მთაწმინდელი**)

prwtocpeivskopo" მღვდელთმოძღუარი (**იადგარი**) მღვდელთმთავარი (**გიორგი მთაწმინდელი**)

არის შემთხვევები, როცა იადგარში დედნისეულ სტროფთა მიმდევრობა შეცვლილია (მაგ., კოზმა იერუსალიმელის ქრისტეშობის კანონი — VII ოდა), იოანე დამასკელის ნათლისღების კანონი (VI ოდა). გიორგი მთაწმინდელი დედნის ვარიანტს იცავს.

იადგარში დავითისა და იაკობისადმი მიძღვნილი კანონის ავტორად დასახელებული არიან იოანე დამასკელი და კოზმა იერუსალიმელი. ცალკეულ ოდებში სტროფებთან მონაცვლეობს კოზმას და იოანეს სახელები. გამო-

დის, რომ ერთი კანონის ფარგლებში გაერთიანებულია ორი ავტორის მიერ შექმნილი საგალობელი. ძლისპირთა აკოლოუთია კოზმას კუთვნილებდა. ბერძნულ თვეში ეს კანონი კომპილაციური სახით არ გვხვდება. გიორგი მთაწმინდელი ზუსტად იმეორებს იადგარის ვარიანტს და არც თარგმანს ცვლის. აქედან გამომდინარე, საფიქრებელია, რომ დავითისა და იაკობის კომპილაციური კანონი მომდინარეობს ბერძნული დენდიდან, რომელიც დღეისათვის შემორჩენილ ბერძნულ ხელნაწერთა შორის აღარ ჩანს.

2) გიორგი მთაწმინდელი უკვე თარგმნილ საგალობელს ხელახლა თარგმნის: კოზმა იერუსალიმელის წმინდა გიორგის კანონი:

l l a r w' " metevdwka" 7
toi" penomevnoi" tovn plou'ton 8
kaiv pianqev" ejlaivw/ 7
ajgavph" sw'ma kaiv yuchvn ajqlhtikw'",

Gewrgie", tovn turavnnon 20

#amfw katepavlaisa" (III ოდა 1) 7
49 მარცვალ

სიტყვასიტყვით თარგმანი:

სიხარულით გაეცი ღარიბებს სიმდიდრე და გაიმდიდრე სიყვარულის ზეთით სხეული და სული ღვაწლით, გიორგი, (დაიმორჩილე ტირანი ამ ორივე მადლით)

განუყავ სიხარულით 7

სიმდიდრე შენი გლახაკთა 8

და დასთრგუნე მრჩობლითა სათნოებითა 12

მძლავრება ბოროტისაჲ მის, დიდებულ გიორგი, 15

და ხმა-ჰყავ სიხარულითა: წმიდა ხარ, უფალო (იადგარი sin1, sin64, წვირმი) 13

55 მარცვალ

განუყავი სიმდიდრე შენი სიხარულითა გლახაკთა,

რაჟამს განაპოხენ სულნი და ჯორცნი შენი ზეთითა

მოწყალებისათა, წმიდაო გიორგი,

და დასთრგუნე მრჩობლითა მით სათნოებითა

მძლავრი იგი ბოროტი

და ძლიერსა მას უგალობდე და იტყო-

დე: წმიდა ხარ შენ, უფალო (იელი)

83 მარცვალ

განუყავ გლახაკთა სიმდიდრე **ფარულ-**

ად

და იცხე ზეთითა სიყვარულითა ჯორცითა და სულითა

ერთბამად მოღუაწებისათა და მძლავრ-სა სძლე, გიორგი 46 მარცვალ

(თვენი)

Sthricqev" th'>:/ carivti

kaiv purpoloumeno" zhvw/

mh ejrwtwvsin wjfqh"

euJrevqh" toi'" mh zhtou'si

ajper Cristou', Gewrgive, coloumeno"

plavnh deisidaivmoni(III 2)

სიტყვასიტყვით თარგმანი:

განმტკიცდი მადლით, ანთე მოშურნეობით,

ენევენე მათ, ვინც არ ეძებდა ქრისტეს, გიორგი,

განრისხდი ურჯულთა საცდურზე.

განძლიერდი მადლითა, რაჟამს **სადმ-როითა შურითა**

შეიჭურე, ღუაწლითა მძლეო გიორგი და განრისხენ შენ ქრისტესთვის

და საცთური მძლავრთაჲ განაქარვე და იტყოდე: წმიდა ხარ შენ, უფალო

(იადგარი sin1, sin 64, წვირმი)

57 მარცვალ

რაჟამს განძლიერდი

მადლითა და შეიჭურე შურითა, გამოუჩნდი მათ, რომელნი

არა გიკითხვიდეს

და ეპოე მათ, რომელნი არა გეძებდეს და განპრისხენ

ქრისტესთვის, წმიდაო გიორგი, და საცთური უშჯულოთაჲ განაქარვე ძალითა

უფლისაჲთა (იელი) 76 მარცვალ

მადლითა განამტკიცე და **შურისა ცეცხ-ლთა**

მოტყინარე გამოუჩნდი და მკითხულთა და

ეპოე არა მეძიებელთა, ქრისტესთვის, გიორგი,

განრისხებულნი საცთურსა ზედა კერპ-

თასა 53 მარცვალი

(თვენი)

JvHchsān thn ajkōhvñ 7

tw'n lovgwn sou' tuvrannoi, 7

suv gavr qeouw" kertomwv" geloioiuv" 10

ejdeivkna" Cristovñ ton Qeouñ 8

sarkiv staurwqevnta,6

apavthn yucovleqron (IV 3) 7

45 მარცვალი

სიტყვასიტყვითი თარგმანი:

როცა მოისმინეს შენი სიტყვები მძლავრ-

თა (ტირანებმა)

და შენ დასცინე მათ ღმერთებს,

გამოუჩინე ქრისტე ღმერთი, ხორციით

ჯვარცმული,

სულის წარწყმედელ ცდუნება (დაამარ-

ცხა).

ოხრიდეს სასმენელთა

შინა მათთა ძლიერნი სიტყუათაგან შენ-

თა, გიორგი,

ბასრობდი რად ღმერთთა საცინელთა

და განაცხადე ქრისტე და

დაჰხსენ საცთური სულთა წარწყმედისა

(იადგარი sin, 1, sin, 64, წვირში)

51 მარცვალი

ოხრიდეს სასმენელთა

შინა მათთა ძლიერნი სიტყუითა შენთა,

ახოვანო

გიორგი, რაჟამს

ღმერთთა მათ საცინელთა

გამოუცხადე ქრისტე,

ღმერთი ჯვარცმული,

დაჰხსენ საცთური სულთა წაწყმედისა

ძალითა ჯუარისადთა (იელთ)

ესმათ რა სმენად სიტყუათა შენთა მძლავ-

ვრთა, 11

სირცხვილეულ იქმნეს, 6

რამეთუ შენ ღმერთნი მათნი გინებულ

ჰყვენ12

და საცინელად გამოაჩინენ და ქრისტე

ღმერთი ჰქადაგე 18

ხორციითა ჯვარცმული,

7 უქმყოფელი საცთურისა სულთა წარმ-

წყმედელისა. 15

(თვენი)

ამ შემთხვევაში ცხადია, რომ გიორგი მთაწმინდელის თარგმანი ტექსტობრივად უფრო ზუსტად მისდევს ბერძნულს, ხოლო ფორმით საკმაოდ დაშორებულია დედნისგან.

ყურადღებას შევაჩერებთ ერთ ფაქტზე: ღვთისმშობლის შობისადმი მიძღვნილი კანონის თარგმანი გვეხვება იადგარში. გიორგი მთაწმინდელის თვენი ამ საგალობლის ავტორად ვერმანე კონსტანტინეპოლელს ასახელებს. იოანე დამასკელის კანონების გამოცემაში³ კი ღვთისმშობლის შობის აღნიშნული კანონი ნამდვილად მისი კუთვნილებაა. ძნელი ასახსენელია თვენში არსებული ფაქტი. ჩვენი ვარაუდით, გიორგი მთაწმინდელს შეეცდომა აქვს დამუშავებული. საფიქრებელია, რომ ეს შეცდომა ბერძნული ხელნაწერიდან მომდინარეობს. ევტრატიადენისა და ლუთის⁴ მიერ გამოცემული იოანე დამასკელის საგალობლების ტექსტები ძირითადად ათონური ხელნაწერების მიხედვით არის გამოცემული (XI-XVI). ამიტომ ძნელად ასახსენელია, რომელი ხელნაწერიდან მომდინარეობს ეს შეცდომა.

იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ქართული ხელნაწერების კოლექციის ხელნაწერში JER.124 (გიორგი მთაწმინდელისეული რედაქციის თვენი) უცვლელად არის გადასული იადგარისეული თარგმანი.

Caivre semnhv

Mhvthr kai dovvh Cristou' tou' Qeou' hJ

th'" ajrciaiv" provxeno"

makariovthto" tw'n ajnqrwvwpwn tw'/

gevnei(12)

სიტყვასიტყვითი თარგმანი:

ვიხაროდენ, უბიწო,

დედაო და მორჩილო, ქრისტეს ღვთისაო,

უბირატესო მიგზო ადამიანთა მოღვმის

ნეტარებისა.

იხარებდ, უბიწო,

3. Folieri h. *Initia Hymnorum Ecclesiae Graecae*, Vol. V, Biblioteca Vaticana, 1966. Buzantinhv Umnoqrafiha. N. Twmadavkh". 1998

4. *Eustratiavdhi*" S. Iwannah" O Damaskinov". *Neva*" Siwvñ. 1933

J. Louth. *St. John Damascene*, Oxford. University Press. 2001.

დედაო ქრისტეს ღმრთისაო,
რომელ მიზეზ ექმენ ნათესაესა კაცთასა
მოღებად პირველსა ნეტარებასა
შობითა შენითა დღეს, რომელსა პატივ-

სცემთ (იადგარი)

ინარებდ, უბიწოო,
დედაო ქრისტეს ღმრთისაო,
რომელ მიზეზ ექმენ ნათესაესა კაცთასა
მოღებად პირველსა ნეტარებასა
შობითა შენითა დღეს, რომელსა პატივ-

სცემთ (თვენი)

Apeivrogame Despoivna, tai” sai” lit-
ai”

lutromevnoi ptai?smatwn, eujgnw-
movnw” p av n t e “

se makarivzomen (IV 3)

სიტყვასიტყვითი თარგმანი:

უქორწინებულო, სძალო,

შენი შეწევნით გვიხსენი

ჩვენი ცოდვებისაგან

მადლიერნი, ყველანი, გადიდებთ

შენ, უქორწინებულო მარიამ,
მეოხებითა შენითა განმარინენ ჩუენ
ცოდვათა ჩუენთაგან,

რათა გადიდებდეთ შენ (იადგარი)

შენ, უქორწინებულო მარიამ,
მეოხებითა შენითა განმარინენ ჩუენ
ცოდვათა ჩუენთაგან,

რომელნი გადიდებთ (თვენი)

საყურადღებოა გიორგი მთაწმინდელის
ერთი შენიშვნა, რომელიც Ath.65-ში (თვენი)
გვხვდება: „ნუთუ ვინმე ჰბერძნობდეთ რაიმე და
ზოგთა გალობათა ხმასა ეზებდეთ, რაცა თუ ბერ-
ძულად არა მას ხმასა ჰყენენ, ნუ ეძებ. მე ზოგნი

გალობანი, რომელი ვჰმად მინდა მისით მითარგმ-
ნია, მაგრა სიტყუა თუ ოდენ ჯერ იყო და მოჰვი-
დოდა, სიტყუანი იგივე არიან, ვითა ბერძულსა
იყვნენ“:

აქ გიორგი პირდაპირ მიუთითებს საგა-
ლობელთა თარგმანის მისეულ მეთოდზე. თუ ვი-
ნმე ბერძნულს მიხედვით საგალობლებში „ხმას
ეძიებდეთ“, ნუ ეძებთ — მე ზოგიერთი გალობა,
რომელი ხმავე მინდოდა, იმაზე ვთარგმნე, ხოლო
თუ სიტყვები საკმარისი იყო და საზომითაც
(იგულისხმება მარცვალთა რაოდენობა ტროპა-
რებში) (== მოჰვიდოდა) ქართულს, ბერძნულს
მიხედვით ზუსტად გადმოვიღე სიტყვებით.

გიორგი მთაწმინდელის თვენი გვხვდე-
ბა იოანე დამასკელის და კოზმა იერუსალიმელის
ის საგალობლები, რომლებიც იადგარში არ ჩანს,
ანუ ჯერ არ არის ნათარგმნი,

ამ ჰიმნოგრაფიულ კანონთა თარგმანე-
ბი თვით გიორგი მთაწმინდელს ეკუთვნის. ეს
საგალობლებია:

იოანე დამასკელისა: იოანე ნათლისმცე-
მლის მუცლადღების, ბასილი დიდის, ეპიფანე
კვიპრელის, იოანე ნათლისმცემლის შობის.

კოზმა იერუსალიმელისა: ჯვრის ამაღ-
ლების, კოზმა და დამიანესი, ანდრია მოციქუ-
ლის, იაკობ დაჭრილის.

ჩვენი დაკვირვებებიდან გამომდინარე
ვითვით, რომ ზემოთ მოყვანილი ქართული
თარგმანების მაგალითები გარკვეულწილად
ცხადად წარმოაჩენს ათონის მწიგნობრული
სკოლის ერთ-ერთი გამორჩეული წარმომადგენ-
ლის, გიორგი მთაწმინდელის მიერ ბიზანტიური
ჰიმნოგრაფიის თარგმანის მეთოდის თავისე-
ბურებას ორი სახელგანთქმული ჰიმნოგრაფის
— იოანე დამასკელისა და კოზმა იერუსალიმე-
ლის — საგალობელთა თარგმანების მიხედვით.